

ÇANKIRI DARÜŞŞİFASI

Yüksek Müh. Mimar
YILMAZ ÖNGE

Çankırı merkezinde bugün kısmen ayakta kalabilmiş yegâne Selçuk eseri, şehrin güney batısında Derbent denilen kuru çayın kenarında, eski adıyla Timarhane mahallesinde, yüksekçe kayalık bir tepe üzerine inşa edilmiş olan ve halen Taş Mescit adı ile anılan binadır.

Çankırı Lisesinde mevcut beyaz kalker üzerine itinasız bir Selçuk sülüsü ile yazılmış beş satırlık kitabeden öğrendiğimize göre Emirlerden Atabey Cemalü'd-din Ferruh Alâü'd-din Keykubad bin Keyhüsrev zamanında H.633 (1235 M.) de bugünkü binanın arkasındaki sahaya bir Darülâfiye (Darüşşifa) yaptırmıştı. (1)

Böyle bir tesis için bu mahallin seçilmesinin sebebi de, şehre yakın fakat görültüden uzak, gerisindeki çam ormanlarının tesiriyle gayet havadar ve yine civar tepelerden getirilmiş hafif içimli bir suyun mevcudiyeti olsa gerektir. Bu sudan kırk sene evveline kadar istifade edilmekte iken bugün başı boş akışına terk edilmiş; çam ormanları ise yerlerini çıplak tepelere, kayalıklara bırakmıştır. Bilâhare Darüşşifa'nın banisi zamanın âdetine uyarak mimarına binaya ilâveten ve bugün Taş Mescit diye

anılagelen fevkanî bir Darülhadis ve bunun altında da kendine bir mezar - türbe yaptırtmıştır. (2)

Maalesef eski Darüşşifa'dan zamana hiç bir şey kalmamış, buna mukabil daha sonra inşa edilmiş olan Darülhadis ve türbe oldukça sağlam vaziyette günümüze ulaşmıştır. Bunun sebebini şöylece izah etmek muvafık olur:

Darüşşifa'nın temelleri alttaki kayalık zemine iyi oturtulmadığı ve moloz taşla inşa edildiği (bakiyeler bunu teyit ediyor.) cihetle çeşitli tecavüzler, bu muntakada sık sık ve çok şiddetli vukubulan zelzeleler neticesinde yıkılmış; buna mukabil öndeki ilâve bina kayalığa âdetâ kenetlenmiş bir şekilde kesme taşla yapıldığından mukavemetini muhafaza etmiş ve bir türbe ihtiva etmesi hasebiyle de daha fazla ihtimam ve tamir görmüştür.

Lisede mevcut eski Darüşşifa'ya ait fakat neresinden alındığı belli olmayan iki parçadan ibaret taş kitabenin metni şudur.

في تاريخ محرم سنة ثلثة وثلثين وسبعمائة

السلطاني

1 - امر بمارة هذه الدار العافية الميمونة في أيام دولة

2 - السلطان الاعظم علاء الدنيا والدين ابوالفتح

3 - كيتباد بن كيخسر وقسيم امير المؤمنين اعز الله

انصاره

(1) Cemalü'd-din Ferruh, Alâü'd-din Keykubad zamanında yetmişmiş ümerâdandır. Keykubad'ın vefatında oğul Gıyasü'd-din Keyhüsrev'in Hükmüdar olması için çalışmıştır. İbni Bibi'de Cemalüddin'in memuriyeti Üstad Eddar ve sonra Lâla olarak geçer. (İ. H. Uzunçarşılı, Kitabeler sayfa 100) Konya'da Akça Gizlenmez mescidinin 612 tarihli kitabesinde Hacı Ferruh adı geçmekte ise de bu ismin Darüşşifa banisi Cemalü'd-din Ferruh ile aynı şahıs olup olmadığı tesbit edilememiştir.

(2) Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde 204 numaralı defterin 206 sıra numarasında kayıtlı (Nezaret-i Evkafı Hümayuna Mülhak, Evkafdan Kengri civarında vâki Şeyh Cemalü'd-din vakfı) ve aynı defterin 2930 sayfalarında (Nezaret-i Evkafı Hümayun'a Mülhak Evkafdan Kengri civarında Cemalüddin medresesi (Darülhadis) vakfı hisseli olarak bu kadarlıkla mütevelliligi) kayıtları yazılıdır.

4 — المبد الفير المحتاج الى رحمة ربه جمال الدين فرح
5 — اللالا انا بك الماكي الدناق وفقه اده

Türkçesi :

«Bu mubarek Darülfîye'nin (Şifa Yurdu'nun) yapılmasını 633 yılı Muharrem ayında Büyük Sultan, memleketler açan, Abbasiye Halifesinin (Emirü'l-mümininin) ortakçısı ve Keyhüsrev oğlu Alâü'd-din Keykubad-Allah aziz ve mansur eylesin-devletli günlerinde kulların fakiri ve Allah'ın rahmetine muhtaç azatlı kölelerden Atabey Lala Cemalü'd-din Ferruh-Allah muvafık eylesin-emretti.»

Kitabenin başındaki (Essültani) kelimesi Sultana mensup mânasında olup Osmanlılardaki Tuğra yerinde yazılmaktadır. (*)

Darüşşifa ve Darülhadis (30/11/1341 tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıkla bir takım ünvanların men ve ilgasına dair kanun ile kapatılıncaya kadar) Çankırı Mevlevihanesi olarak kullanılmıştır.

Ele geçirilen bazı fotoğraflerde görüldüğü gibi Taş Mescid'in hemen arkasında bir avlu tarafına sıralanan ve eski Darüşşifa'nın bir kısım sahasını kaplayan bu yapıya Darülhadis'in kuzey batı köşesine bitişik basık kemerli ve üzeri ahşap üçgen saçaklı cümle kapısından geçilerek giriliyordu. Bu kapının karşısına gelen on üç odalı ahşap iki katlı Şeyh dairesi buna bağlanan yine iki katlı, dahilde sütunlu bir galeri ile çevrilmiş ahşap kubbeli sekizgen plânlı bir semahane ve bunun da yanı sıra imaret, mutfak, helâlar ve alt katta da bir ahır inşa edilmiş; Odun pazarı ile aşağı bahçelerin gelirleri buraya vakfedilmiştir.

Kırk sene evveline kadar eski hastahanenin altı hücrenin duvarlarından

(*) Gerek Darüşşifa'nın ve gerekse Darülhadis'in, kitabeleri Sayın Üstad Zeki Orak tarafından okunmuş ve tercüme edilmiştir.

ibaret bakiyeleri mevcutmuş. Mevlevihane'nin son şeyhlerinden Nuri Dede zamanında bu izler de kaldırılmıştır. Yine civarda oturan eskilerin naklinden Mevlevihane'nin arkasındaki arazide Derghâha ait bağ ve bahçeler olduğu anlaşılmaktadır.

Mevlevihane ve manzumesi yukarıda zikredilen kanunla kapatıldıktan sonra Özel İdarenin eline geçmiş, bilâhare sahipsizlik ve bakımsızlık yüzünden süratle harap olmuştur. Taş Mescit ise yakın zamanlara kadar askerler tarafından cephanelik ve erzak deposu olarak kullanılmıştır. Gerek kuzeye müteveccih cümle kapısı ve yanındaki pencerede gerekse diğer fevkalî kat pencerelerinde görülen mazgal delikli tuğla örgüler bir zamanda ilâve edilmiştir.

Çankırı Darüşşifa'sının Tıp ve Sanat Tarihçilerince bir özelliği de burada bir arşın uzunluğunda bir taş üzerinde kabartma olarak ve tezyinî surette birbirine girift şekilde çizilmiş çifte yılan veya ejder motifli bulunmasıdır. (*) Bu bize eski Yunan mitolojisinde saçılık ilâhı Eskülâp'in anblemi olarak kullanılan yılan motifinin 13. asırda Selçuklar tarafından benimsendiğini göstermektedir. Bu motif 1933 de kurulan İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsüne ve 1938 de kurulan Türk Tıp Kurumuna alâmet olarak seçilmiştir.

Taş Mescit adıyla anılan binanın kuzey cihetinde mukarnas süslü, iki taraflı merdivenle çıkılan kapısında orijinal bir kitabe mevcuttur. Bu bize binanın Selçuk Sultanı Alâü'd-din Keykubad zamanında ve binanın Selçuk Sultanı Alâü'd-Ferruh isminde zat tarafından Darülhadis ve mezar olarak yaptırıldığını gösterir.

(*) (Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Selçuk tebabeti. Sayfa 70).

Kitabenin metni :

السلطان

في سنة اربعين و ستمائة

1 - امر بهاره دار الحديث [ث] والمقبرة [ال] سعيد الفقير

2 - المحتاج الى رحمة الرب الطيف [Boyle] الابن بك
فرح بن عبدالله

Türkçesi :

«Bu Darülhadis ve mübarek makbrenin (mezar odasının) yapılmasını lâtif olan Allah'ın rahmetine muhtaç Abdullah oğlu Atabey Ferruh 640 yılında emretti.»

Taş Mescit altta kül rengi kırmızı ve üstte de gri-beyaz kesme taşlardan itinalı bir şekilde, yukarıda zikredilen kayalığın kuzey yamacına inşa edilmiştir. Önde, iki yana nisbetle ileri doğru çıkartılmış cephede konsol taşlardan müteşekkil iki kollu bir merdiven ve bunun nihayetinde tipik Selçuk profilleriyle çerçevelenmiş, stalaktitli bir niş içinde esas kapı görünür. Bunun altında basamakların teşkil ettiği üçgenin ortasında ve üst kapı aksına gelen basık kemerli küçük kapı mumyalık kısmının girişidir.

Bugün öndeki zeminin aşınması ve toprağın akması neticesinde merdivenin alt basamakları ve türbe kapısının hizası zeminden iki metre kadar yukarıda askıda kalmıştır.

Cümle kapısı düz lentolu olup iki parçadan ibaret bu taş ortada çifte kırılıncı kuyruğu şeklinde bir kilit taşıyla bağlanmıştır. (bugün yeri boştur) Bunun iki tarafında simetrik olarak altıgen iki geçme motif kabartma olarak işlenmiştir. Daha yukarıda ve stalaktitlerin altında Darülhadis'in orijinal kitabesi mevcuttur. Dikdörtgen kapı çevresini teşkil eden güzel, sade bir geometrik motifle işlenmiş profil ile mukarnasların arasında kalan köşe boşlukları iki iri müzeyyen kabara ile tezeyin edilmiştir. Bunlardan alçıdan yapılmış olan batı taraftaki kötü bir taklidin eseri olup tahrip edilen kısımların üzerine yer yer sıvıyan bu alçı harcı cephenin bir kısmını örtmektedir.

Ön fasadın sağ yanında ve yukarıda basit silmeli bir çerçeve içinde dikdörtgen bir pencere mevcuttur.

Binanın statik bünyesi ile alâkalı enteresan bir hususiyet de kayalığın en düşük irtifalı kısmına isabet eden sağ, yani kuzey doğu köşesinde yuvarlak kesitli minare gövdesine benzer bir istinat kulesinin mevcudiyetidir. Bu istinat ayağı basit üçgen dilimlerle zeminden biraz yüksek dört köşe bir kaideye oturur.

Doğu cephede üstte ön cephedekinin benzeri silmeli bir pencere ve bunun altında zeminde yine silmeli, basit kemerli küçük bir kapı görünür. Buradan moloz taşlarla inşa edilmiş beşik tonozla örtülü küçük bir odaya girilir. Buradaki baş tarafı kavuklu büyük alçı sanduka son zamanlarda yapılmıştır. Kapı üstünde fakat aksından güneye doğru kaçmış mazgal şeklindeki pencere odayı aydınlatmaktadır.

Güney cephe moloz taşlarla itinasız bir şekilde örülmüş olup yer yer sıvalıdır. Ortada bir kapı ve bunun iki yanında birer pencere görünür. Duvarın derinliğine doğru daralan bu küçük dikdörtgen pencerelerin söve ve lentoları kesme taşlarla inşa edilmiştir. Güney batı köşe ise pahlanmış olup yer yer tuğla ve türkuvaz çinilerle süslenmiştir. (sonraki tamirlerin eseri) Keza güney doğu köşede de bir intizamsızlık ve yıkıntı izi mevcuttur.

Batı cephesine gelince : Burada üstte basit dikdörtgen bir pencere ve bunun altında, zemin kattaki mezar odasına ışık veren mazgal şeklinde bir yarık görülür.

Binanın plânı ise kuzeydeki cümle kapısından girildiğinde kesme taştan inşa edilmiş dört sivri kemerin üstünde tuğla pantandiflere oturtulmuş yine tuğla kubeli küçük bir hacim ve bunun sağ ve sol taraflarında kesme taş sivri tonozların örttüğü ve merkezî zeminden farklı seviyelerde yükseltilmiş iki eyvandan ibaretir. Batı eyvanı alt kattaki kabirleri (önce sadece Darülhadis'in banisi olan Atabey Cemalü'd-din Ferruh'un mezarı vardır.) sembolize eden ve kare şeklinde firuze renkli çini plâklarla kaplı

alçak bir sandukayı ihtiva eder. Eyvanın batı nihayetinde zeminden biraz yüksek dikdörtgen bir pencere burasını aydınlatır. Güney duvarda da dışarıya doğru genişleyen bir mazgal pencere mevcuttur. Bu eyvanın 70 santim yüksekliğinde olan seki cephesi, üzerleri bezirlenmiş ince tuğla plâk ve kesme firuze çinileri geometrik bir tezyinat teşkil edecek surette işlenmiş, döşemesi de yine tuğla plâklarla kaplanmıştır.

Doğu eyvanının sekisi daha alçak olup, cephesi yine üzeri bezirlenmiş tuğla plâklarla geometrik bir nizamla süslenmiştir. Burada hemen hemen zemin hizasında biri kuzeye, diğeri doğuya müteveccih iki dikdörtgen pencere ve güney yüze bakan bir de mihrab nişi mevcuttur. Zemin yine tuğla plâklarla kaplanmıştır.

Cümle kapısının iç yüzünde, kemer ayaklarının önüne gelecek şekilde çok alçak iki küçük seki daha mevcut olup, bunların da hem cepheleri, hem de üstleri tuğla plâklarla kaplıdır. Kubbenin altına isabet eden kare saha ise gayrimuntazam büyük küfeki taşlarla örtülmüştür.

Güney cephede dışarıya açılan kapının iç yüzü, bazı S e l ç u k devri eserlerinde olduğu gibi yarım yıldız motiflerinin sıralandığı basit bir silme ile çerçevelenmiş ve kapı üzerindeki basık kemerin kavsi ile bu silme arasında kalan boşluklara birbirinden farklı, S e l ç u k tarzı geçmeli hendesi şekilleri ihtiva eden kabartma iki iri rozet işlenmiştir. Kapı çerçevesinin hemen üstünde S e l ç u k nesihî ile yazılmış üç satırlık küçük bir mermer kitabe mevcuttur. Maalesef bu kitabenin alt satırı tahrip edilmiştir.

Kitabenin metni :

- 1 الجمالی
— 2 شهاب الدين [انال بن] (؟)
— 3 kıraktır

Türkçesi :

Ş e h a b e d d i n İ n a l B i n E l
C e m a l i ...

Bunun, mimarın ismini gösteren bir kitabe olduğu zannedilmekte ise de son satırın kırılmış bulunması kat'i bir hükme varmak imkânını vermemektedir.

Enteresan olan tarafı bu kapının kemer aksından batıya doğru kaydırılmış bulunmasıdır.

Binanın çatısı ise sonradan örtüldüğü anlaşılan alaturka kiremit ve kubbenin etrafında moloz taşlarla inşa edilmiş, alçak bir tanburun üzerinde, yine kiremit kaplı basık bir külâh ile şekillendirilmiştir.

Netice olarak :

a) Darülhadis'in güney cephesini teşkil eden duvar içte kesme ve moloz taştan inşa edilmiş ve diğerlerine nazaran daha kalın, arası irtibatsız iki yapışık satırdan ibarettir.

b) Güneye açılan kapının dışı değil, içi müzeyyendir. Ve yanlarındaki iki pencere mutadın hilâfına içten dışa değil, dıştan içeriye doğru küçülmektedir. Bunlardan doğu tarafındakinin nihayeti kapalıdır.

Eski Darüşşifa'nın bugün moloz yığınlarını ihtiva eden ve Darülhadisin güneyinde uzanan yüksek düzlükte inşa edilmiş olduğunu biliyoruz. Yukarıki neticelere istinaden bugün Darülhadis'in güney cephesinin dış duvarı ve duvara açılmış bulunan içi müzeyyen basık kemerli kapı ve her iki yanındaki pencereler Darüşşifa'nın kuzey cephesini teşkil ediyordu. Kitabelerden öğrendiğimize göre Darüşşifa'yı yaptıran Şeyh tarafından yedi sene sonra inşası arzu edilmiş ve mimarı ikinci binayı fonksiyonundan da istifade edilmesi için (*) Darüşşifa'nın kuzey cephesine yapıştırmakta bir mahzur görmemişti.

Darüşşifa'nın esas kitabesinin yukarıda zikredildiği gibi binadan ayrı elimizde bulunması bize hastahanenin güney

(*) Başbakanlık Arşivinde (Tıp 272) mevcut 787 tarihli bir berat'ta (Ç a n k ı r ' d a k ı n T i m a r h a n e m e s c i d i v a k f ı e m a n e t c i h e t i) yazılıdır. Prof. S ü h e y l Ü n v e r. Vakıf Hastahaneleri. Vakıflar Dergisi Cilt 1, Sayfa 22.

cephesindekinden başka bir ana girişinin olduğunu gösterirse de bugün ilmî bir kazı yapılmadan ne Darüşşifa'nın plânı ve kapladığı saha ne de cümle kapısının hangi yüzde olduğu hakkında kat'i bir şey söylenemez.

Darülhadis'in cümle kapısının altında basık kemerli ve bugün zeminden hayli yüksekte kalmış mummyalık girişinden moloz taşlarla örülmüş alçak sivri tonozlu bir odacığa geçilir. Tavandaki delikler ve tonozun üst seviyesinde görülen gayri muntazamlık bize üst kat döşemesinin vaktiyle çökmüş ve bilâhare gelişi güzel tamir edilmiş olduğu fikrini vermektedir. Sağ taraftaki kapıcıkta esas mezar odasına girilir ki bu kısım itinalı bir şekil'de kesme taşlardan bir tonoz ile örülmüş olup doğu taraftaki duvarda mevcut pencereden ışık alır. İçeride altı adet üstü açık ve yarıyarıya çürümüş cesetleri ihtiva eden ahşap sanduka mevcuttur. (*) Bunlardan, ortadaki ayaklı olanının

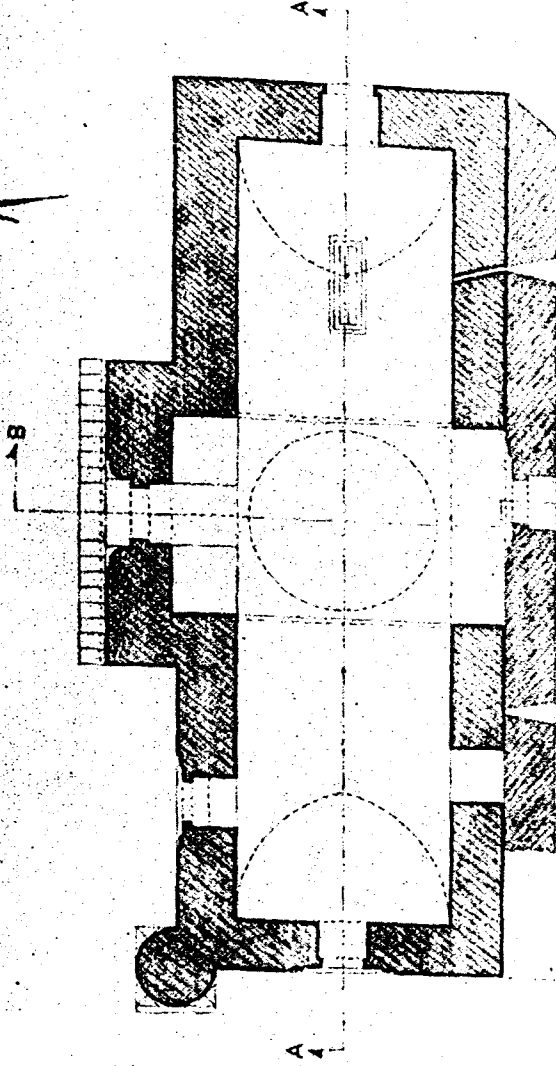
(*) Halk arasında bunlara (Kaditler) tabir edilmektedir. Bu türlü mummyalardan Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Tekke köyünde Melik Gazi Türbesi ve Amasya'da Gök Medrese Türbesi mahzenlerinde; Niksar'da Sunguriye Türbesinde, Konya'da Alaü'd-din ve Sahib Ata Türbelerinde de bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan Melik Gazi ve Amasya'daki Gök Medrese'de bulunanlardan gayrisinin çürümüş ve dağılmış oldukları, Sayın Üstad Zeki Oran Bey tarafından ifade edilmektedir.

binanın banisi Cemâlü'd-din Ferruh'a ait olması melhuzdur.

Sandukada ahşap kalaslar üzerinde askıya alınarak zeminden bir miktar yükseltilmiş ve altlarına isabet eden sahanın kesme taş döşemesi kaldırılarak toprak kısmı dipteki kayalığın müsaadesi nisbetinde bir metre kadar kazılmıştır. Bunun Darülhadis'in dış cephelerinde bazı yerlerde (istinat kulesi, doğu ve kuzey cepheler) bariz olarak görünen muhtelif şekilli taşçı işaretlerinden ve yerli ahali arasında rivayet edilegelen muhtelif hikâyelerden ilham alan ve bu yüzden bir zamandanberi binaya musallat olarak şurasını burasını kazmak veya yıkmak suretiyle zarar veren define arayıcılarının eseri olduğu muhakkaktır.

Son söz olarak bugün Taş Mescit olarak tanınan, gerek plânı gerek kuruluşu itibariyle dikkate değer hususiyetleri ihtiva eden bu Selçuk eserinin tamir, hatta araştırmalar neticesinde restorasyon ameliyesine tabi tutulmasının diğer taraftan da halen plânı ve hudutları meçhul bulunan eski Darüşşifa'nın yapılacak kazılarla mümkün mertebeye ilim dünyasına tanıtılmasının Türk ilim ve san'atı yönünden bir zaruret olduğu kanaatindeyim. Bu sebeple ilgililerce böyle bir çalışmanın mevcut izler kaybolmadan biran evvel yapılmasını temenni eylerim.

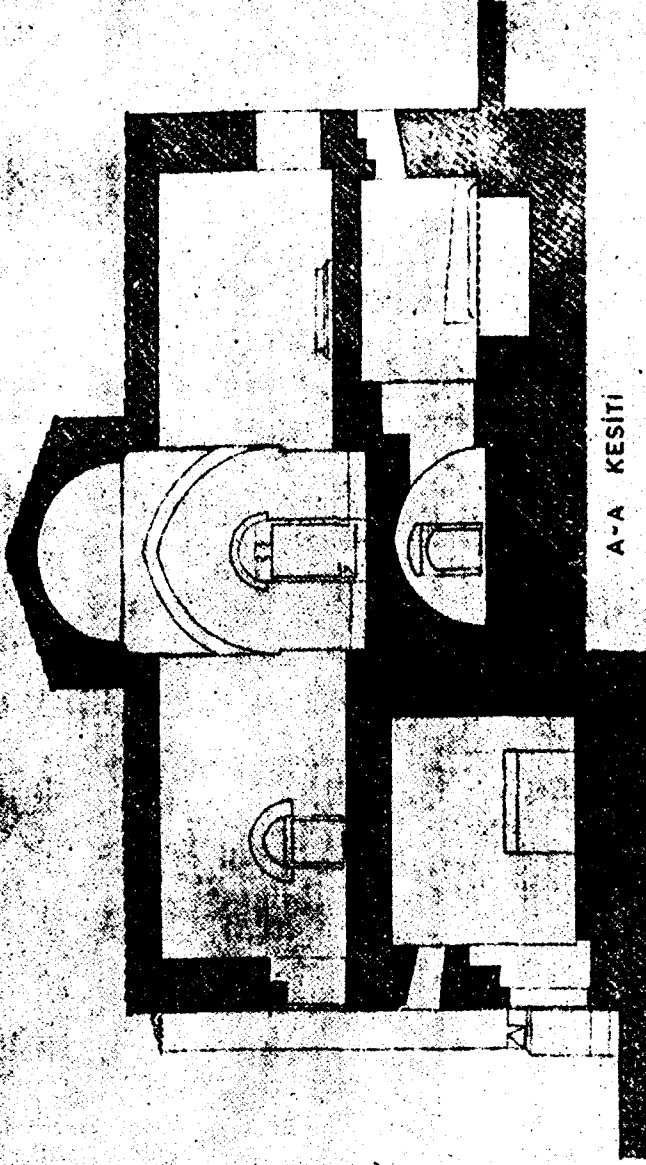
ÇANKIRI, ATABEY CEMALEDDİN FERRUH
DARÜLHADİSİ PLANI

Y. MÜRŞ. MİMAR
YILMAZ ÖNGE

Resim : 1 — Çankırı Cemaleddin Ferruh Darülhadisi planı.

ÇANKIRI İYATABEY CEMALİDİNN FERRUH
DARÜLHADİSİ İRESİTİ

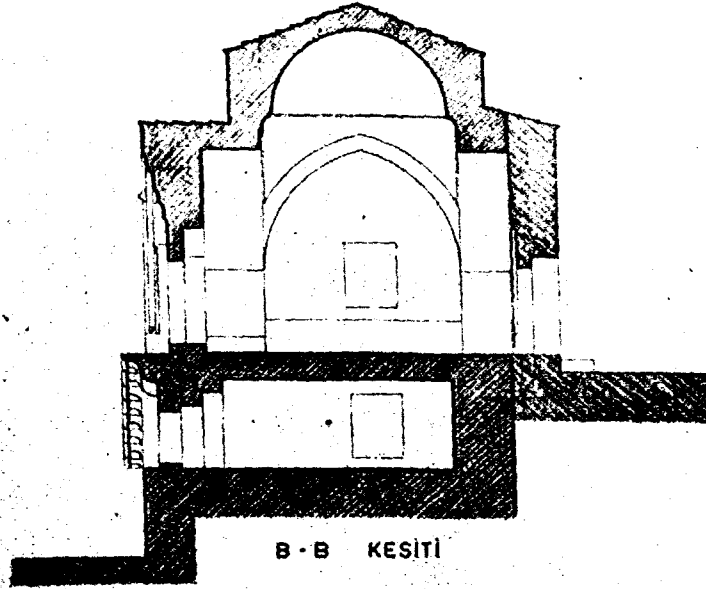
A-A KESİTİ

1 0 1 2 3 4 5

Y. MÜH. MİMAR
YILMAZ ÖNGE

Resim : 2 — Çankırı, Cemaleddin Ferruh Darülhadisî kesiti.

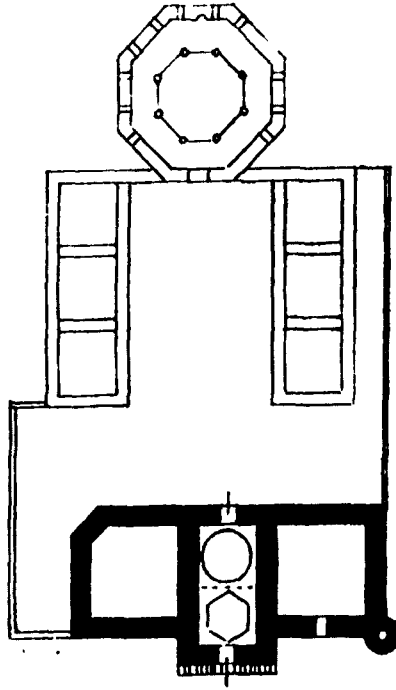
ÇANKIRI ATABEY CEMALEDDİN FERRUH
DARÜLHADİSİ KESİTİ

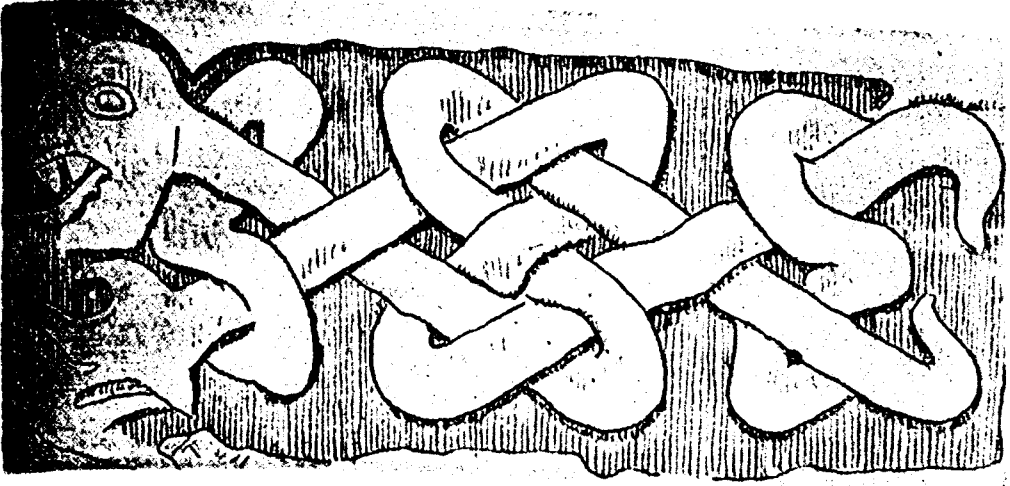
1 0 1 2 3 4 5

Y. NÖH. MİMAR
YILMAZ ÖNGE

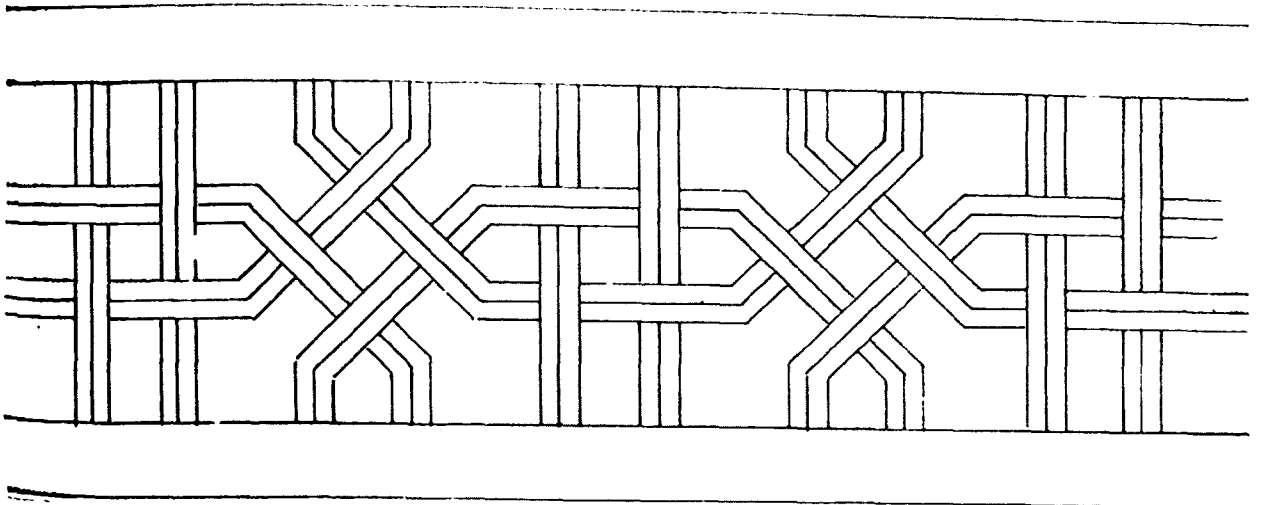
Resim : 3 — Çankırı Cemaleddin Ferruh Darü'lhadisi kesiti.

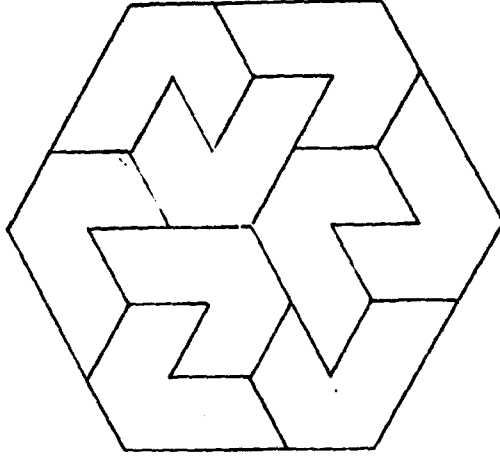
Resim : 4 — Çankırı Darüşşifasında, mevlevihane Semahanesi ve Taş Mescit itlak olunan kısım ile Darüşşifa odalarının takribi plânı.
(A. Kemal)

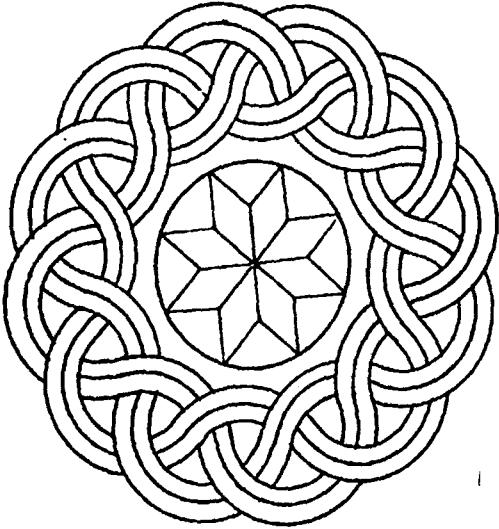
Resim : 5 — Çankırı Darüüşşâsına ait yılan - ejder motifli taş (Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver arşivindeki fotoğraftan).

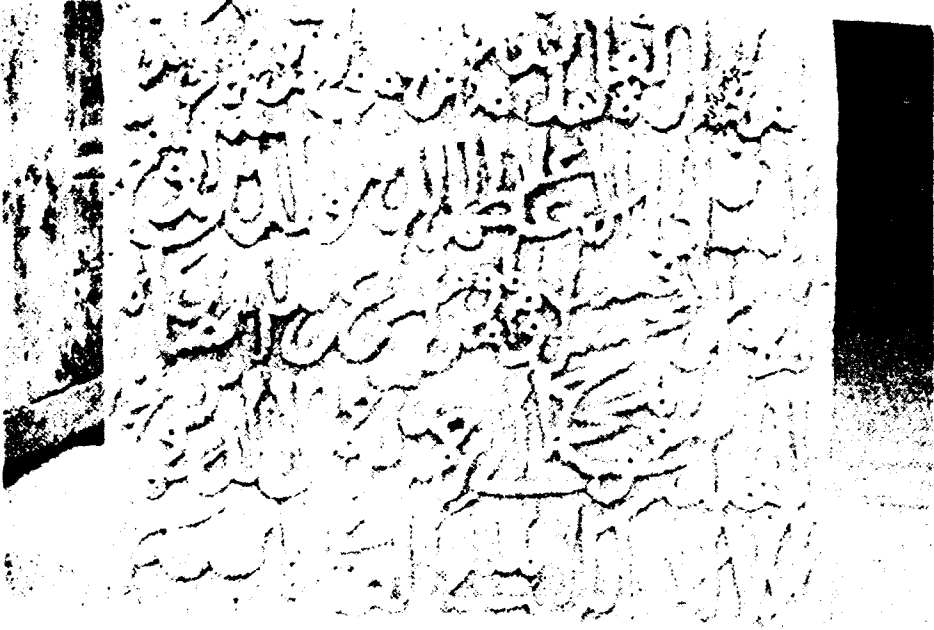
Resim : 6 — Darülhadisın cümle kapısı profilindeki geometrik tezyinat.

Resim : 7 — Darülhadisin cümle kapısı lentosuna kabartma olarak işlenmiş iki rozetten biri.

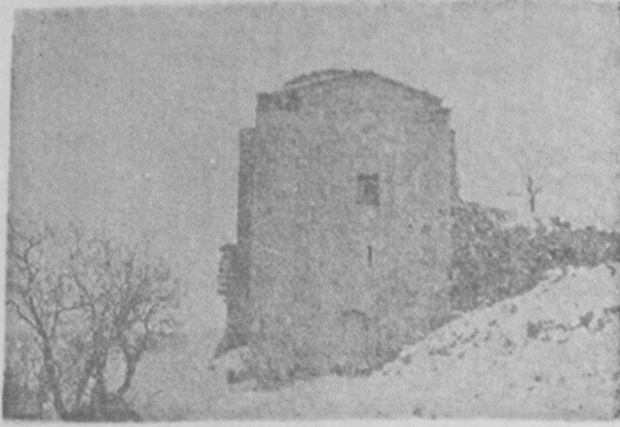
Resim : 8 . 9 — Darüşşifanın hastahaneye açılan kapısının iç yüzünde mevcut Selçuk tarzı tezyin edilmiş kabartma rozetler.

Resim : 10 — Çankırı Darüşşifasının bugün lisede muhafaza edilen kitabesinden bir parça (Çankırı İlk öğretim müfettişi Tayyip Başer'in arşivinden)

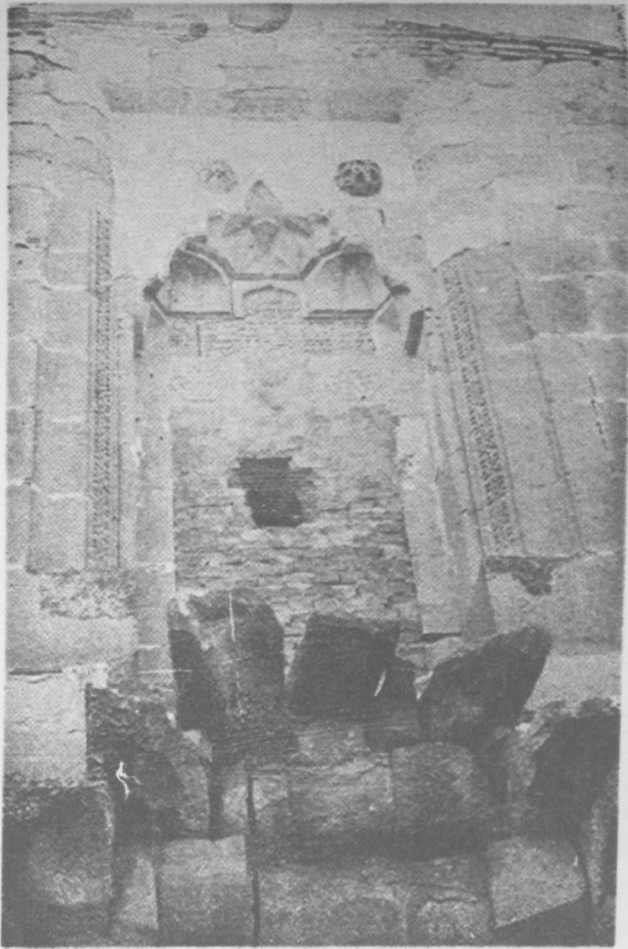
Resim : 11 — Eski Darüşşifanın bir zaman'ar işgal ettiği saha ve darülhadisin güney cephesi. (Tayyip Başer'in arşivinden)

Resim : 12 — Darü'lhadis'in doğu cephesi.

Resim : 13 — Darü'lhadis'in doğu cephesindeki kapısı.

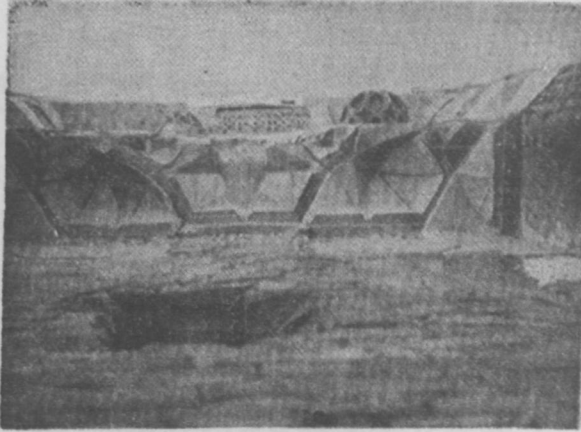
Resim : 14 — Darülbahâsin kuzeye bakan cümle kapısı.
(Tayyip Başer'in arşivin'den)

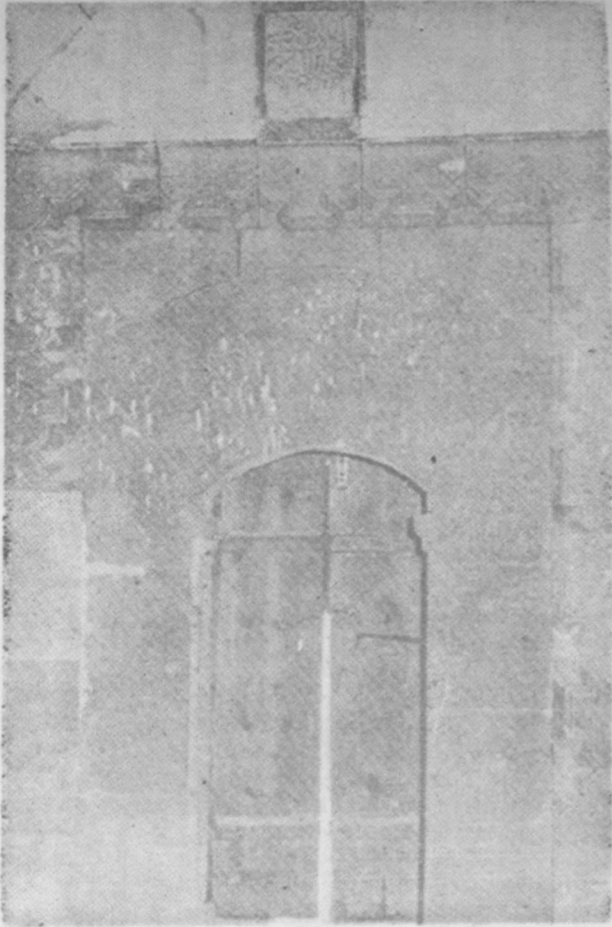
Resim : 15 — Darülhadisın Kuzey doğu köşesindeki
istinat kulesi. (Tayyip Başer'in arşivinden)

Resim : 16 — Darülhadisın Kuzeye bakan cümle kapısından detay.

Resim : 17 — Darülhadisın Kuzeye bakan cümle kapısından detay.

Resim : 18 — Darülhadisin hastahaneye açılan kapısının iç yüzü. (Ttayyip Başer'in arşivinden)

Resim : 19 — Darülhad'sin hastahaneye açılan iç kapısı üzerindeki kitabe (Tayyip Başer'in arşivinden)

Resim : 20 — Darülhadisin Kuzey cephesindeki mezar odasının girişi.

Resim : 21 — Darülhadisin güney batı köşesindeki Pahlı kısımdan detay.